

האוניברסיטה העברית בירושלים
המחלקה לבוטניקה

החברה להגנת הטבע

רתם

כתב עת לנושאי שדה בוטניים בארץ ישראל

מס' 29, אב תשמ"ט, אוגוסט 1989

עורכים: גד פולק ואבי שמידע

ראשית החקלאות וביות צמחי בר

עורך אורח: מרדכי כסלו

מבוא

עד לזמן האחרון היה מקובל לחשוב, שראשית החקלאות כרוכה בביות הדגנים. הסיבות העיקריות לכך הן: (1) הדגנים מהווים היום, כבעבר ההיסטורי, את עיקר המזון מהצומח, לכן, יש להניח שגם בעבר הרחוק היה כך. (2) הדגנים הם צמחים חד-שנתיים, ובגלל משך החיים הקצר של כל דור מתאפשרת אבולוציה מהירה שלהם בהתאם לצרכיו של האדם. (3) רק אצל דגנים נראים ההבדלים בין צמח בר לצמח תרבות בשלבים השונים של ביותו על-פי השרידים הארכיאולוגיים. (4) כלי החקלאות הראשונים - המגלים - קשורים דווקא בדגנים. (5) להבי המגל הקדומים ביותר נמצאו באזור סמוך לאזור הגידול של **שעורת התבור** (*Hordeum spontaneum*) ו**חיתת הכר** (*Triticum dicoccoides*) - אבותיהם של החיטה והשעורה התרבותיים. בד בבד איתם, או מעט מאוחר יותר, ביותו גם קטניות אחדות. אחרי-כן גודלו כמה עצי פרי, כגון גפן, תאנה, זית ותמר; ורק בתקופה ההיסטורית גודלו גם פרחים.

לאחרונה מתרכיבים הספקות באשר לנכונות התמונה האידיאלית הזו, ונשאלות שאלות רבות ונוקבות. האם חיטה ושעורה אכן בוייתו בו בזמן? האם באמת היו הדגנים אלה שבוייתו לראשונה? או שמא קדמו להם הקטניות בכמה מאות שנים. אולי התאנה, שאגוזיות שלה מלפני כ-10,000 שנה נמצאו בנתיב-הגדוד, היא הצמח הראשון שגודל במכוון. בכלל, מי אמר שצמחי המזון חייבים להיות הגידולים הראשונים שבוייתו? האם לא סביר יותר, שקרא מצוי (*Lagenaria vulgaris*), אותה דלעת מגדלת פירות המשמשים כלי קיבול דמויי כדים, היתה דרושה לצורכי אחסון ודלית מים יותר מאשר צמחי המזון. ייתכן גם שפשתה (*Linum*) הנחוצה כל-כך לטוויית חוטים לבגדים ולרשתות, או צמחי תבלין או צבע, הם שגודלו ראשונים על-ידי ציידים-מלקטים שחיו במערות או באתרים פתוחים אשר התקינו לעצמם גינות פרטיות "ליד הבית".

קשה לדעת. האפשרויות מרובות, וקשה להכריע ביניהן. ודומה שהקטע הבא, הדרן בסוגיית זהותו של עץ הדעת, מבטא רעיון זה, שמשמעותו רבה בארכיאולוגיה: קשה להכריע באופן מוחלט כשמדובר בעובדות או בתהליכים שאירעו בעבר הרחוק.

"מה היה אותו האילן, שאכלו ממנו אדם וחווה? ר' מאיר אומר חיטים היו. כשאינ לכן-אדם דעה, הם אומרים: לא אכל אותו אדם פת חיטים מימיו. ר' שמואל בן רב יצחק שאל לפני ר' זעירא, אמר לו: אפשר חיטים היו? אמר לו: הן. אמר לו: והרי כתוב 'עץ'! אמר לו: מתמרות היו כארזי הלבנון... ר' יהודה בן ר' אלעאי אמר: ענבים היו, שנאמר: 'ענבמו ענבי-רוש', אשכלות מרורות למו' (דברים ל"ב, 32). אותם האשכולות הביאו מרורות לעולם.

ר' אמי מעכו אמר: אתרוג היה, זהו שכתוב: 'ותרא האשה כי טוב העץ למאכל' (בראשית ג', 6). אמרת: צא וראה איזהו אילן, שעצו נאכל כפריו, ואין אתה מוצא אלא אתרוג. ר' יוסי אומר: תאנים היו, דבר למד מעניינו. משל לבן-מלכים, שקלקל עם אחת מן השפחות. כיוון ששמע המלך, טרדו והוציאו חוץ לפלטין. והיה מחזר על פתחיהן של שפחות ולא היו מקבלות אותו, אבל אותה, שקלקלה עמו, פתחה דלתיה וקיבלתו. כך בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו הקדוש-ברוך-הוא והוציאו חוץ לגן-עדן, והיה מחזר על כל האילנות ולא היו מקבלים אותו. ומה היו אומרים לו? אמר ר' ברכיה: הנה הגנב, שגנב דעתו של בוראו... לא תטול ממני עלה. אבל תאנה, שאכל מפירותיה, פתחה דלתיה וקיבלתו. זהו שכתוב: 'ויתפרו עלה תאנה' (בראשית ג', 7)... ר' עזריה ור' יהודה בן ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: חס ושלום, לא גילה הקדוש-ברוך-הוא אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו. ראה מה כתוב: 'ואשה אשר תקרב אל כל בהמה לרבעה אותה, והרגת את האשה ואת הבהמה' (ויקרא כ', 16). אם אדם חטא! בהמה מה חטאה? אלא שלא תהא הבהמה עוברת בשוק ויאמרו: "זו היא הבהמה שנסקל פלוני על-ידה. ואם על כבוד תולדותיו חס המקום, על כבודו על אחת כמה וכמה" (בראשית רבה, סוף פרשה ט"ו, מהדורת מחברות לספרות, תל-אביב, תשט"ז). הנמשל ברור, כדי שלא לפרסם את קלונו של האדם, אין אנו יודעים את זהותו של עץ הדעת.

מרדכי כסלו

מתוך הרצאה בקונגרס הבוטני הבינלאומי ה-14 בברלין:

Kislev, M.E. 1987. Could humans have selected better fruit trees before domestication of cededs? XIV international Botanical Congress, Berlin. Abstracts, p. 289.